

4. ՏԵՍԱԿԱՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄՏՔԻ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՆԴՐԱԴԱՐՁ ԿԱՄ «ԵՎ ՆՈՐԻՑ ԿԱՐԼ ՄԱՐՔՍԻ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՌԻՍՄՈՒՆՔԻ ՊԱՐԱԴՈՔՍՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ»

Ռոբերտ Ներսեսի Սարինյան

Հոդվածը ստացվել է՝ 01.08.22, ուղարկվել է գրախոսման՝ 15.09.22., երաշխավորվել է տպագրության՝ 26.10.22

Անդրադարձի առիթը տնտեսագիտության դոկտոր Հովսեփ Աղաջանյանի «Եվ նորից Կարլ Մարքսի տնտեսագիտական ուսմունքի պարադոքսների մասին» նոր ուսումնասիրությունն է: Այն շարունակությունն է հեղինակի մտահղացման՝ դասականներից սկսած տնտեսագիտական դպրոցները ներկայացնել իրենց հաջորդափոխության ընթացքի մեջ՝

Ինչպես հայտնի է, արժեքի հարցը հանգուցային է և՛ դասական տնտեսագետների, և՛ Մարքսի հայեցողության մեջ: Ա.Մմիթը տարբերում է ապրանքի երկու արժեքներ՝ սպառողական և փոխանակային: Մմիթի ժամանակ կապ չէին տեսնում օգտակարության և գնի միջև: Այդ պատճառով էլ նրա մոտ սպառողական արժեքի հարցը չի դառնում քննության առարկա: Իսկ փոխանակային արժեքի չափանիշը աշխատանքն է, Այն «միակ չափանշն է, որի միջոցով կարող ենք միմյանց հետ համեմատել տարբեր ապրանքների արժեքներն ամեն ժամանակ և բոլոր տեղերում»¹: Եվ բնականաբար այն համամասնությունները, որոնցով փոխանակվում են ապրանքները, որոշվում են աշխատանքի ծախսումներով²: Սակայն Մմիթը արժեքն աշխատանքով որոշելը ճշմարիտ է դիտում հասարակական զարգացման պարզագույն ձևերի համար: Այստեղ աշխատանքի արդյունքն ամբողջությամբ պատկանում է աշխատողին, իսկ դա նշանակում է, որ ինչպես ապրանքի արտադրության, այնպես էլ փոխանակության դիմաց ստացած աշխատանքներն իրար հավասար են: Սակայն զարգացած հասարակարգերում հարկ է նկատի առնել ոչ միայն աշխատանքը, այլ նաև կապիտալը և հողը: Հետևապես արժեքը որոշվում է որպես աշխատավարձի, շահույթի և ռենտայի գումար: «Աշխատավարձը, շահույթը և ռենտան ամեն մի եկամտի երեք սկզբնական աղբյուրներն են, հավասարապես նաև ամեն մի փոխանակային արժեքի»³:

¹ Այդ շարքից լույս են տեսել նրա «Աղամ Մմիթ և Դավիթ Ռիկարդո. Տեսության հանգուցներում», Բանբեր Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարանի, 2018, №3, «Տնտեսագիտական դետերմինիզմի պարադոքսները», Համահայկական հանդես «Վեմ» 2019, №4 հոդվածները:

² Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов, т.1, М., 1935, с. 35.

³ Նույն տեղում, էջ 45:

³ Смит А., նշվ. աշխ., էջ 49:

Կ.Մարքսն արժեքաստեղծ աշխատանքը ենթարկում է նոր հիմնավորման, ի դեմս կոնկրետ և արստրակտ աշխատանքի: Այդ հասկացությունների մարքսյան հիմնավորումների ավարտվածությունն ամփոփված է այն հետևությամբ, թե աշխատանքը մի կողմից կոնկրետ է, որը ստեղծում է ապրանքի սպառողական արժեքը, իսկ մյուս կողմից՝ վերացական և որպես աշխատանքի ծախս ընդհանրապես ստեղծում է ապրանքի արժեքը: Այստեղ է, որ Մարքսի վերլուծական արստրակցիան հասնում է մերկ ծայրահեղության, արժեքի մեծությունը չափորոշելու անհրաժեշտությանը: Նա պատկերավոր ձևով նմանություն է գծում Շեքսպիրի «Кароль Генрих IV» Կվիկլիի գրական կերպարի հետ: Մի անգամ Կվիկլին պատասխանելով Ֆալստաֆի սիրահետման երկվությանը, նրան ասում է՝ բոլորը «գերագանց գիտեն, թե ինչպես կարելի է ինձ գրավել»: «Ապրանքների արժեքը, գրում է Մարքսը, - ... նրանով է տարբերվում այրի Կվիկլիից, որ հայտնի չէ, թե որ կողմից մոտենալ նրան: Ապրանքային մարմինների կոշտ շոշափելիության... ուղիղ հակադրությունը կազմելով, ապրանքների արժեքը... բնանյութի ոչ մի ատոմ չի պարունակում: Դուք կարող եք ամեն մի առանձին ապրանք շոշափել և տնտղել, ինչ ուզեք՝ անել, նա իբրև արժեք անորսալի է մնում»¹:

Եվ Մարքսի արժեքի տեսության մեջ վերը նշված մտակառույցը, ինչպես նկատում է Հ.Աղաջանյանը, ծայր է տալիս մի շարք պարադոքսների.

- կոնկրետ և արստրակտ աշխատանքի, հետևապես՝ սպառողական արժեքի և արժեքի միջև ենթադրվող հակասությունն աղճատում է երևույթների իրական բովանդակությունը, քանի որ «բարիքի արժեքը հենց պայմանավորված է նրա օգտակարությամբ, հետևապես՝ սպառողական արժեքով»,

- առավել, քան հակասական է ներկայացնում «հասարակական անհրաժեշտ աշխատաժամանակ» հասկացությունը, որը կոչված է չափելու ապրանքի մեջ «կարծրացած» աշխատանքի քանակները: Եվ սկսում է գործել չգտնված ճշմարտության տրամաբանությունը՝ կապված այնպիսի լուծում չունեցող հարցերի հետ, թե ինչպես սահմանել հավասար աշխատանքի «կարծրացած» քանակները, x, y, z արտադրողների մոտ տարբեր ինտենսիվության, պարզ և բարդ աշխատանքի ու բազմաթիվ այլ պայմանականությունների հետ,

- վերջինիս անորոշությունը ենթադրում է հարցի լուծման նոր որոնումներ, «տարանջատելով և իրար հակադրելով բարիքի արժեք և գին» կատեգորիաները, որոնք կարող են նաև իրար չհամընկնել, երբ առաջարկը և պահանջարկն իրար չեն համապատասխանում: Դասական ֆիզիկայի կանոնները չեն գործում տնտեսական հարաբերությունների օրինաչափությունների պարագայում: Բարիքի արժեքը լինելով «բազմաթիվ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոնների բարդ ու անտեսանելի համադրություն, որոնց ազդեցության չափերը, ըստ էության, գնահատելի չեն», ուստի արժեքը և գինը հայտնվում են «համարժեքության» հակասական ու չմիացող գծերի հարաբերակցություններում: Այդ աններդաշնակությունն էլ ծնում է հաջորդ պարադոքսը, թե բնության ռեսուրսները,

¹ Կ.Մարքս, Կապիտալ, հ.1, Եր., 1954, էջ 54:

որոնք որպես աշխատանքի արդյունք չեն կարող գին ունենալ «առանց արժեք ունենալու»,

• արժեքի ստեղծման մեջ աշխատանքի, կապիտալի և բնական ռեսուրսի մասնակցության Մմիթի հասկացության և Մարքսի միայն արժեքաստեղծ աշխատանքի պոստուլատի հատման կետը պիտի ծայր տար այն հարցին, թե այդ դեպքում ինչպես են ձևավորվում արտադրության պրոցեսին չմասնակցող՝ ձեռնարկատերերի, հողասեփականատերերի, առևտրականների, բանկիրների եկամուտները շահույթի, ռենտայի տոկոսի ձևով¹:

Հարցն իր լուծման վավերացումները ստանում է Մարքսի հավելյալ արժեքի մասին ուսմունքում: Այն, որ արժեքը որոշվում է աշխատանքով, Մարքսը համարում է ապացուցված, որին հաջորդում է վերլուծության մի ամբողջ շղթա՝ կապված հավելյալ արժեքի արտադրության մեխանիզմի՝ աշխատօրն անհրաժեշտ և հավելյալ ժամանակների բաժանելու, փողը կապիտալի փոխարկվելու Ա-Փ-Ա և Փ-Ա-Փ¹ շրջապտույտների, կապիտալը հիմնական և շրջանառու և հաստատուն ու փոփոխական մասերի տրոհելու, փոփոխական կապիտալի ինքնաճման առանձնահատկությունները և այլն՝ որպես մինչ այդ չգրված ճշմարտությունների, իսկ իրականում իրենց շատ մասերով խոցելի հասկացությունների, որոնց մասին տնտեսագիտական միտքը բազմիցս անդրադարձել է:

Ս.Բուլգակովը նկատում է, որ Կ.Մարքսը հավասար կապիտալները ոչ հավասար համամասնությամբ բաժանում է հաստատուն կապիտալի և փոփոխական կապիտալի: Բայց հավելյալ արժեքը ստեղծվում է միայն այն մասով, որը ծախսվել է աշխատավարձի վրա, հավասար կապիտալների աշխատավարձի վրա անհավասար ծախսի արդյունքում կստանան անհավասար հավելյալ արժեք: Կապիտալի հավասար ծախսի արդյունքում, այն կապիտալը, որը վարձել է 10 բանվոր, կստանա 10 անգամ պակաս շահույթ, քան նա, որը վարձել է 20 բանվոր, այսինքն՝ հավասար կապիտալները կբերեն անհավասար շահույթ ի շնորհիվ դրանց կազմի անհավասարության: Այս հենքի վրա կառուցված «Կապիտալի» 1-ին հատորի ամբողջ տրամաբանությունը հակասում է շուկայի պրակտիկային և «այդ անհամապատասխանությունը շահույթի հավասարության և արժեքի աշխատանքային տեսության միջև հանդիսանում է այն, որ Մարքսի մոտ անվանվում է «սֆինքսի հանելուկ»:

Ֆ.Էնգելսը մի անգամ չէ, որ խոստացել է լուծել այդ հանելուկը: Եվ միայն առաջին հատորի հրապարակումից 27 տարի անց է բացահայտվում այդ գաղտնիքը: Բայց, երբ լույս տեսավ «Կապիտալի» III հատորը, որը, որպես թե լուծում է այդ գաղտնիքը, բերեց միայն մեծ հուսախաբություն և պարզվեց, որ իրականում ոչ մի հանելուկ էլ չկա... շուկայական փոխանակությունը բոլորովին չի համապատասխանում աշխատանքային արժեքին²: Կամ՝ Ռոդբերտսը, որը Մարքսի արտահայտությամբ «ճիշտ է կռահում կապիտալիստական արտադրության էությունը», 1881-ին հրատարակած իր մի աշխատության մեջ նկա-

¹ Պատմություն և քաղաքականություն.գիտական հանդես, 3(20), 2022, էջ 92-98:

² С.Булгаков, История экономических и социальных учений, М., 2007, с. 669-670.

տում է, թե «ընդհանրապես Մարքսի գիրքը ոչ այնքան կապիտալին նվիրված մի ուսումնասիրություն է, որքան բանակոծիվ կապիտալի արդի ձևի դեմ, որը նա շփոթում է կապիտալի բուն գաղափարի հետ, որտեղից և բխում են նրա բոլոր սխալները»¹: Այսինքն՝ հավելյալ արժեքն, ըստ էության, վեր է ածվել հենման կետի՝ հասարակությունը տրոհելով դասակարգային բևեռացման: Մինչդեռ, ինչպես նկատում է Հ.Ադաջանյանը, վարձու աշխատանքը «ձևավորվել է տեխնոլոգիական զարգացման, աշխատանքի հասարակական բաժանման խորացման, տնտեսության արդյունավետության բարձրացման, կառավարման և նյութական շահագրգռվածության նոր ձևերի և մեթոդների կիրառման անհրաժեշտության արդյունքում: ... Ձեռնարկատերերի, ովքեր ծավալում են հսկայական գործունեություն՝ կապված արտադրության կազմակերպման և կառավարման, շուկայական մրցակցությանը դիմակայելու, նորագույն տեխնոլոգիաների կիրառման, նոր շուկաների հայտնաբերման, արտադրանքի քանակական ու որակական պարամետրերի բարելավման, նորարարական գործունեության իրականացման հետ...»²:

Ինչպես հայտնի է, տնտեսական պրոցեսների վերաբերյալ ֆիզիոկրատների ընդհանուր հայեցողությունն արտահայտվել է շրջանառության, հասարակական արդյունքի և բաշխման գաղափարներում, որոնք խտացված են Ֆ.Քեյնսի «տնտեսական աղյուսակում»: Վերջինս տնտեսության «ստացիոնար վիճակի» արդյունքների և փողի անընդհատ շրջանառող հոսքերի առաջին վերլուծությունն է: Կ.Մարքսի հասարակական ամբողջական արդյունքի իրացման սխեմաները նոր փորձ էր՝ ձևակերպելու մակրոտնտեսական հավասարակշռության պայմանները: Անհրաժեշտություն չէր տեսնում անդրադառնալու պարզ և ընդլայնված վերարտադրության իրացման պայմաններին, ինչը հանգամանալից արված է Հ.Ադաջանյանի աշխատանքում: Եվ նորից արժեքաստեղծ աշխատանքի միագիծ մոտեցումն ի հայտ է բերում նոր հակասություններ: Ա.Սմիթն արտադրողական աշխատանքի գաղափարը կապում է նյութական արտադրության հետ ընդհանրապես: Նրա մտքի ընթացքը հանգում է հետևյալին. Աշխատանքի մի տեսակը մեծացնում է առարկայի արժեքը, մյուսը՝ ոչ: Բանվորի աշխատանքը մեծացնում է վերամշակվող նյութերի արժեքը «իր գոյության պահպանության և տիրող շահույթի չափով»: Տնային ծառայողի աշխատանքը «ոչինչ չի ավելացնում արժեքին»: Առաջինը «ամրապնդվում և իրացվում է մի առանձին ապրանքում», երկրորդը «վերանում է կատարելու պահին» և իրենից հետո արժեք չի թողնում: Աշխատանքի առաջին տեսակը արտադրողական է, որի մեջ մտնում են բոլոր նրանք, ովքեր զբաղված են նյութական արտադրության մեջ, երկրորդը ոչ արտադրողական է, որի մեջ ներառվում են պետական կառավարման անձնակազմի, բանակի, այսպես կոչված, ազատ մասնագիտությունները՝ երգիչների, հոգևորականների, իրավաբանների, դերասանների, երաժիշտների, բժիշկների

¹ Տե՛ս, Կ.Մարքս, Կապիտալ, հ. 1, էջ 555-ի ծանոթությունը:

² Պատմություն և քաղաքականություն..., էջ 103:

աշխատանքը¹: Հետևապես առաջինը ենթադրում է հարստության ստեղծում, իսկ երկրորդը՝ թեև օգտակար, բայց սպառում:

Ադամ Սմիթի այդ կոնցեպցիան հաճախ դիտվում է որպես «տնտեսագիտության մտքի պատմության ամենակործանարար կոնցեպցիաներից մեկը», որը սակայն «երկիմաստ և անհեթեթ չէ»: Նա տնտեսական զարգացման առաջնահերթ խնդիր է դիտում կապիտալի կուտակումը: Մինչդեռ ծառայությունների ոլորտում վատնողական պահանջարկի բավարարման համար խնայողությունների անարտադրողական օգտագործումը կարող է խոչընդոտել տնտեսական զարգացմանը²: Ոչ արտադրողական աշխատանքի Ա.Սմիթի դոկտրինան Կ.Մարքսի կողմից ստացավ նոր լիցք: XX դարում, այն երկրներում, որտեղ տիրապետող էր մարքսիստական հայեցողությունը, ազգային եկամտի հաշվարկման հիմքում այն շարունակում էր մնալ որպես մեթոդոլոգիական ուղեցույց³:

Արտադրողական և անարտադրողական աշխատանքի մարքսյան դրվածքը առիթ է տալիս նրա վերարտադրության սխեմաներում խոսելու նոր պարադոքսների մասին, երբ ասում է, թե ռեստորանում խոհարարների և մատուցողների աշխատանքը արտադրողական է, իսկ նույն մարդկանց աշխատանքը՝ որպես տնային ծառայողների՝ անարտադրողական, կամ «բոլոր նրանք, ովքեր այս կամ այն ձևով մասնակցում են ապրանքի արտադրությանը՝ սկսած, բառի բուն իմաստով, բանվորից և վերջացրած տնօրեններով, ինժեներներով (բացառությամբ կապիտալիստների)» արտադրողական աշխատանքի կրողներ են⁴: Այսինքն, նկատում է Հ.Ադաջանյանը, վերարտադրության պրոցեսների նրա աբստրակցիան ենթադրում է ընդհանուր հասարակական աշխատանքի ֆունկցիայի նեղացում, դուրս թողնելով սպասարկման և հոգևոր ոլորտները, «ստեղծված վերջնական սպառման բարիքների մի մասի արժեքը ներառված չէ ՀՆԱ-ի մեջ», որը չի կարող լիարժեք արտահայտել վերարտադրության օրինաչափությունները: Այդ է հաստատում նաև այն սուբյեկտիվ միտումը, թե կուտակման աղբյուր է հանդիսանում միայն հավելյալ արժեքը, իրական գործընթացներից դուրս թողնելով եկամուտների մնացած տեսակները, և հատկապես աշխատավարձը, որը կազմում է եկամտի 50-70 տոկոսը: Կամ «բնության բարիքները, որոնք իրենց օգտակարության համապատասխան ունեն արժեք» չներառել ՀՆԱ-ի մեջ: Տնտեսագիտական միտքը անտես չի արել նաև մարքսյան վերարտադրության սխեմաների հստակության մասին տեղ գտած բնութագրությունները՝ նշելով, որ առաջին և երկրորդ ստորաբաժանումների միջև կապը տրամաբանական է միայն առերևույթ, իսկ իրականում պայմանական բնույթ ունի: «... երկու ստորաբաժանումներից բաղկացած մոդելը, - գրում է Բլաուզը, - ներկայացնում է անհուսալի գործիք՝ իրական էկոնոմիկան դինամիկայում վերլուծության համար:

¹ Смит А. Исследование ..., т.1, с.132.

² Блауг М. Экономическая мысль в перспективе, М., 1994, с. 49

³ Студенский П. Доход нации, М. 1968, с. 20-25.

⁴ Պատմություն և քաղաքականություն..., էջ 107 (Մարքսի այդ դիտողությունների մասին տե՛ս, Маркс К. Энгельс Ф., соч., 2-ое издание, т. 26, с. 140, 138).

Շատ ճյուղեր ամբողջությամբ չեն մտնում մեկ կամ մյուս կատեգորիայի մեջ, կապիտալային կամ սպառողական բարիքներ, օրինակ, քարածխի արդյունահանումը, տրանսպորտը, քիմիան: Բացի այդ, կապված պահանջարկի կառուցվածքի փոփոխության հետ, այդ ճյուղերի ներսում փոխվում է բարիքների բաժանումը կապիտալային և սպառողական կատեգորիաների: Արդյունքում, ընդլայնված վերարտադրության մարքայան պայմաններից քարը քարի վրա չեն մնում»¹: Իսկ դա, առավել, քան տեխնոլոգիական հեղափոխության ներկա ժամանակաշրջանում, երբ մարդկության սոցիալական ու տնտեսական կատարելագործման իրական միջոցների քանակությունը տեսնում է գիտության մեջ և ընդլայնվում է ոչ նյութական ոլորտի շրջանակները, ինչպես նկատում է Հ.Ադաջանյանը, պարզապես անհնար է «ներդրումները մարդկային կապիտալում» ձևել իրացման պայմաններ մարքայան բանաձևերով:

Պարադոքսների թելը շարունակվում է նաև Մարքսի շահույթի և արտադրության գնի տեսությունում: Ինչպես և Դ. Ռիկարդոյի մոտ, շահույթի նորմայի հարցը Կ.Մարքսի ուսմունքում ստանում է առանձնահատուկ նշանակություն, Ի դեպ, շատ տնտեսագետներ նկատել են մի հետաքրքիր օրինաչափություն, որ հավասարամեծ կապիտալները բերում են հավասար շահույթ: Եթե արժեքը ստեղծվում է մարդկային աշխատանքով, ապա այն ճյուղերում, որոնցում զբաղված է ավելի շատ աշխատուժ, պետք է ավելի մեծ լինի հավելյալ արժեքը: Ինչո՞ւ ձեռնարկատերերը եկամուտ են ստանում ոչ թե փոփոխական կապիտալի, այլ ամբողջ ավանսավորված կապիտալին համապատասխան: Կ.Մարքսի համար մի բան է հավելյալ արժեքը, իսկ մի այլ բան նրա իրական բաշխումը: Գոյություն ունեն իրենց օրգանական կազմով կամ տեխնիկական հագեցվածությամբ բարձր, ցածր և միջին պայմաններին համապատասխանող ճյուղեր: Այդ տարբերություններն էլ բերում են շահույթի տարբեր նորմաների առկայությունը: Միջճյուղային մրցակցության արդյունքում, որի նպատակը կապիտալների շահութաբեր տեղադրումն է, կապիտալները սկսում են բարձր օրգանական կազմով ճյուղերից հոսել դեպի ցածր օրգանական կապով ճյուղերը, որտեղ շահույթի նորման ավելի բարձր է: Պահանջարկի և առաջարկի օրենքին համապատասխան առաջին ճյուղերում կապիտալը կկրճատվի, կպակասի թողարկվող արտադրանքը, գները կբարձրանան և կմեծանա շահույթը: Երկրորդ, կամ ցածր օրգանական կազմով ճյուղերում կկատարվի հակառակ պրոցեսը: Դա կշարունակվի այնքան, մինչև կձևավորվի շահույթի միջին նորմա՝ բոլոր ճյուղերի համար: Այն գինը, որով կատարվում է ապրանքների իրացումը, Կ.Մարքսն անվանում է արտադրության գին: Վերջինս ներկայացնում է արտադրության ծախքերի և միջին շահույթի գումարը²:

«Կապիտալի» առաջին հատորում ապրանքների իրացումը կատարվում է արժեքի օրենքով, իսկ երրորդ հատորում արտադրության գնով: Վերջնական արդյունքում այդ շեղումներն իրար հավասարակշռում են, հասարակական

¹ Блaгoй М., նշվ. աշխ., էջ 233:

² Հարցի շարադրանքը տե՛ս, Կ.Մարքս, Կապիտալ, հ.3, մաս 1, Եր., 1947:

մասշտաբով իրացումը կատարվում է արժեքի օրենքին համապատասխան, իսկ հավելյալ արժեքի զանգվածը վերաբաշխվում է ներդրած կապիտալներին համամասնական չափով:

Այսպիսի բացատրություն լոկ գործում է Կ.Մարքսի տեսական կառուցվածքում: Սակայն, ոչ առանց հիմքի, բերվում են այն մերժող մի շարք փաստարկներ: Նախ, որ միջին շահույթի կազմավորման սխեմաներն ունեն մտահայաց և ապօրինի թվային օրինակների տեսք, որոնք հեռու են տնտեսական կյանքն արտահայտելուց: Կամ, եթե ճիշտ են, ապա միայն կատարյալ մրցակցության պայմաններում: Եվ, որ Կ.Մարքսը պարզապես «ամբողջ եկամուտը վերագրում է աշխատանքի կիրառման էֆեկտին, դրանով իսկ հավելյալ արժեք-փոփոխական կապիտալ հարաբերակցությունը համարելով ապացուցված», եթե նույն ձևով նա ելակետ ունենար «արժեքի կապիտալին տեսությունը և ամբողջ հավելյալ արժեքը վերագրեր մեքենաներին և սարքավորումներին ու որոշեր հավելյալ արժեքի նորման որպես հավելյալ արժեք-հաստատուն կապիտալ հարաբերակցություն, ճիշտ նույն ձևով կարող էր ապացուցեր արժեքի փոխակերպությունը գնի»¹: Բաշխման նույն սկզբունքը գործում է նաև մյուս սեփականատերերի միջև: Այստեղ, ինչպես նկատում է Հ.Ադաջանյանը, անպատասխան է մնում, թե ոչ նյութական ոլորտի «բարիքների գինն ինչպես է ձևավորվում արտադրության գնի ձևավորման մեխանիզմի միջոցով» և, որ «բացակայում է ներձյուղային մրցակցությունից միջձյուղայինին անցնելու մեխանիզմը»: Նրա հայեցողության մեջ «արժեքի չափողականության խնդիրը՝ հայտնվեց տրամաբանական հակասությունների մեջ»²: Նա «փորձեց հասարակական բարդ գործընթացների, մասնավորապես՝ սոցիալական արդարության, շահագործողական հարաբերությունների պատճառահետևանքային կապերը բացատրել տնտեսական, մասնավորապես՝ սեփականատիրական հարաբերություններով» մինչդեռ «վերջիններս ածանցյալ են բարդ սոցիալ-հոգեբանական, մշակութային, այսինքն՝ քաղաքակրթական զարգացման գործընթացների նկատմամբ...»³: Սույն առաջադրույթի հետ կապված նկատեմ, որ Կ.Մարքսն իր վաղ շրջանի աշխատություններում, հատկապես «Տնտեսագիտական-փիլիսոփայական ձեռագրեր»-ում, շեշտում էր այն վտանգը, որ, եթե ընչազուրկ (յուրմպենը) մասնակից դառնա աշխարհի վե-

¹ Блауг М., նշվ. աշխ., էջ 217 (ի դեպ, Ռիկարդոն արժեքաստեղծ աշխատանքի, իր իսկ հաճախ նկատվող մոնիստական հայացքի նկատմամբ կասկածներ է ունեցել, նշելով, որ ապրանքի փոխանակային արժեքը ձևավորվում է «երկու աղբյուրներից՝ հազվագյուտությամբ և աշխատանքի քանակով» (Д.Рикардо, собр., т. 1, 1955, с. 33) կամ միտք է հայտնել, որ արժեքի մեջ պետք է մտցնի նաև շահույթը: Իսկ իր գլխավոր աշխատության հրապարակումից հետո, Մակ-Կուլոյիին ուղղված նամակներից մեկում աշխատանքի քանակը համարելով արժեքի գլխավոր կարգավորիչը, երևում է, թե այդ դոկտրինայում պետք է կատարվեն «շատ փոփոխություններ», և որ «Ես բավարարված չեմ այն բացատրության հետ, որ տվել եմ արժեքը կարգավորող սկզբունքներին» (Д.Рикардо, собр., т. V, 1961, с. 184)):

² Պատմություն և քաղաքականություն..., էջ 115:

³ Նույն տեղում, էջ 116:

րափոխությանը, ապա այն կարող է վերածվել ուրիշի հարստության թալանի՝ դրանով իսկ դատաստան տեսնելով այն գաղափարի հետ, որ մասնավոր սեփականության սկզբունքով բոլորը չէ, որ կարող են այն տնօրինել: Եվ, եթե նույնիսկ պիտի վերացվի մասնավոր սեփականության հաստատությունը, ապա միայն բնաշրջման մի այնպիսի փուլում և այնպիսի մարդկանց կողմից, որոնք ունեն հոգևոր բարձր զարգացվածություն և արդեն «անցկացրել են հարստանալու տենդի հիվանդությունը»:

Վաղ շրջանի Մարքսի դիտողությունները մնում են լոկ ինքնաբերական ձևով ասված մտքեր, որոնք չեն ստանում իրենց հետագա զարգացումը: Կարճ ժամանակ անց, նա կտրուկ շրջադարձ է կատարում՝ իր ապագա հասարակական շինությունը կառուցելով այն թեզի վրա, որը ենթադրում էր վերջ տալ «մասնավոր սեփականության կեղտին», որը ոչ այլ ինչ էր, քան «եսասիրական մարդու» վերացումը:

Գրականության մեջ հաճախ Կ.Մարքսը հակադրվել է Պրուդոնին, իսկ, եթե նույնիսկ շփումներ էին նշմարվում, ապա դրանք դիտվում են որպես վերջինիս հետ համագործակցության նկատառումների դրսևորում: Մինչդեռ Կ.Մարքսն իր հայեցողությունը մասնավոր սեփականության վերաբերյալ ինչպես գաղափարական, այնպես էլ բարոյագիտական բովանդակության կտրվածքներով կառուցել է Պրուդոնի աշխատության հիմքի վրա: Ահա թե, ինչպես է բնութագրել նա վերջինիս բերած նորույթի նշանակությունը. «Քաղաքականության բոլոր դատողությունների նախադրյալը մասնավոր սեփականությունն է: Այդ հիմնական նախադրյալը քաղաքատնտեսության մեջ ընդունվում է որպես անվիճելի փաստ, որին քաղաքատնտեսությունը վերաբերում է միայն «պատահականորեն», ինչպես դա միամտորեն խոստովանում է Սեյը: Իսկ Պրուդոնը, քաղաքատնտեսության հիմքը՝ մասնավոր սեփականությունը, ենթարկում է քննադատական հետազոտության և ընդ որում՝ առաջին վճռական, անողոր և միևնույն ժամանակ գիտական հետազոտության: Դրանում է նրա կողմից կատարված մեծ գիտական առաջընթացը, որը հեղաշրջում է քաղաքատնտեսությունը և առաջին անգամ հնարավոր է դարձնում քաղաքատնտեսությունը վերածել իսկական գիտության: Պրուդոնի «Ինչ է սեփականությունը» աշխատությունն ունի այնպիսի նշանակություն նորագույն քաղաքատնտեսության համար, ինչպիսին Սիեսի «Ինչ է երրորդ դասակարգը» ստեղծագործությունը նորագույն քաղաքականության համար»¹:

Իսկ սեփականության հարցում Պրուդոնի տեսակետը միանգամայն հստակ ու ավարտուն է՝ «սեփականությունը գողություն է»: Մարքսյան դավանանքը հենց այդ դիտակետից էլ մերժում է մասնավոր սեփականությունը: Նրա ուսմունքի հիմքը դասակարգային պայքարն է, որը չի ճանաչում բարոյական արժեքներ և ամեն ինչ ենթարկված է հակադրությունների, կորուստների և բռնությունների անխուսափելիությանը: Այն, ինչպես իրավացիորեն նկատում է Հ.Ադաջանյանը, Մարքսի և Էնգելի 1848-ին հրատարակած «Կոմունիստական

¹ Маркс К. Энгельс Ф., соч., 2-ое издание, т. 2, с. 34.

կուսակցության մանիֆեստի» բազիսի և վերնաշենքի տեսության տնտեսական հիմնավորումն է: Մի տեսություն, որն այսօր գրեթե օտարված է փիլիսոփայության բառապաշարից¹:

Մի ուշագրավ փաստաթղթի մասին: «Մանիֆեստի» հրապարակումից 70 տարի անց, երկու ռուս վտարանդիներ Պ.Միլյակովը և Պ.Ստրուվենը հայտնել են, որ իրենց ձեռքում է Ֆ.Էնգելսի մոր նամակի բնագիրն ուղղված որդուն, որում գրված է. «Եվ նաև ասեմ քեզ, տղաս, որ այդ տեսությունից, որը դուք մտածել եք քո ընկերոջ Մարքսի հետ, ոչինչ չի ստացվի: Այն (расчитана) իդեալական մարդկանց համար է, իսկ այդպիսիք չկան»²: Քաղաքականությունից հեռու, արիստոկրատական ծագում ունեցող այդ կինն ավելի խորաթափանց է գտնվել:

Օգտագործված գրականություն

1. Աղաջանյան Հ., Եվ նորից Կարլ Մարքսի տնտեսագիտական ուսմունքի պարադոքսների մասին:
2. Կ.Մարքս, Կապիտալ, հ.1, Եր., 1954,
3. Մերգել Սարինյան, Հայոց գրականության երկու դարը, հ. IV, 2004:
4. Блауг Марк, Экономическая мысль в перспективе, М., 1994, с. 49.
5. Булгаков Сергей, История экономических и социальных учений, М., 2007.
6. Литературная газета, 6-12 марта, 2019г.
7. Маркс Карль. Энгельс Фридрих., соч., 2-ое издание, т. 26,
8. Маркс Карль. Энгельс Фридрих., соч., 2-ое издание, т. 2.
9. Рикардо Давид, спч., т. 1, 1955.
10. Рикардо Давид., спч., т. V, 1961.
11. Смит Адам. Исследование о природе и причинах богатства народов, т.1, М., 1935,
12. Студенский П. Доход нации, М. 1968.

References

1. Aghajanyan H., Ev noric Karl Marqsi tntesagitakan owsmownqi paradoqsneri masin:
2. K.Marqs, Kapital, h.1, Er., 1954,
3. Sergej Sarinyan, Hayoc grakanowt'yan erkow dary', h. IV, 2004:
4. Blaug Mark, Jekonomicheskaja mysl' v perspektive, M., 1994, s. 49
5. Bulgakov Sergej, Istoriya jekonomicheskikh i social'nyh uchenij, M., 2007.
6. Literaturnaja gazeta, 6-12 marta, 2019g.
7. Marks Karl'. Jengel's Fridrih., soch., 2-oe izdanie, t. 26.
8. Marks Karl'. Jengel's Fridrih., soch., 2-oe izdanie, t. 2.
9. Rikardo David, spch., t. 1, 1955.
10. Rikardo David., spch., t. V, 1961.
11. Smit Adam. Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov, t.1, M., 1935.
12. Studenskij P. Dohod nacji, M. 1968.

¹ Մերգել Սարինյան, Հայոց գրականության երկու դարը, հ. IV, 2004, էջ 355:

² Տե՛ս, Литературная газета, 6-12 марта, 2019г.

ԱՆԴՐԱԴԱՐՁ ԿԱՄ «ԵՎ ՆՈՐԻՑ ԿԱՐԼ ՄԱՐՔՍԻ ՏՆՏԵՍԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՄՈՒՆՔԻ ՊԱՐԱԴՈՔՍՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ»

Ռոբերտ Ներսեսի Սարինյան

Համառոտագիր: Հոդվածը վերլուծական էքսկուրս է Հ.Ադաջանյանի Եվ նորից «Կարլ Մարքսի տնտեսագիտական ուսմունքի պարադոքսների» ուսումնասիրության վերաբերյալ: Մասնավորապես խոսքը արժեքի աշխատանքային տեսության, հավելյալ արժեքի տեսության, հասարակական արդյունքի իրացման պայմանների և շահույթի ու արտադրության գնի տեսության պարադոքսների մասին է: Աշխատանքի, որպես արդյունքաստեղծ միակ աղբյուրի, դոկտրինան դառնում է մի շարք հակասությունների ապրանքի սպառողական արժեքի և արժեքի «հասարակական անհրաժեշտ աշխատաժամանակի» անորոշության, արժեքի և գնի, արտադրության պրոցեսին չմասնակցող շերտերի եկամուտների ձևավորման վերաբերյալ մեկնություններում: Հավելյալ արժեքի տեսությունը, որը Մարքսի ուսմունքի հենման կետն է, հասարակությունը տրոհում է դասակարգային բևեռացման: Վերարտադրության պրոցեսների նրա աբստրակցիան ենթադրում է ընդհանուր հասարակական աշխատանքի ֆունկցիայի նեղացում, դուրս թողնելով սպասարկման և հոգևոր ոլորտները, սպառված վերջնական սպառման բարիքների մի մասը չներառելով ՀԱԱ-ի մեջ, որը չի կարող լիարժեք արտահայտել վերարտադրության օրինաչափությունները: Իսկ առավել, քան տեխնոլոգիական հեղափոխության ներկա ժամանակաշրջանում, երբ մարդկության սոցիալական ու տնտեսական կատարելագործման իրական միջոցների քանակությունը տեսնում է գիտության մեջ և ընդլայնվում է ոչ նյութական ոլորտի շրջանակները:

Պարադոքսների թելը շարունակվում է նաև Մարքսի շահույթի և արտադրության գնի տեսությունում:

Մարքսը սոցիալական արդարության պատճառահետևանքային կապերը փորձում է բացատրել սեփականատիրական հարաբերություններով, մինչդեռ վերջիններս, ինչպես նկատում է Հ.Ադաջանյանը, դրանք «ածանցյալ են բարդ սոցիալ-հոգեբանական, մշակութային, այսինքն՝ քաղաքակրթական զարգացման գործընթացների նկատմամբ...»:

Բանալի բառեր. արժեքի աշխատանքային տեսություն, հավելյալ արժեք, հասարակական արդյունք, արտադրողական և ոչ արտադրողական աշխատանք, շահույթ և արտադրության գին, սպասարկման և հոգևոր ոլորտներ, մասնավոր սեփականություն:

ОБЗОР ИЛИ «И СНОВА О ПАРАДОКСАХ ЭКОНОМИЧЕСКОГО УЧЕНИЯ КАРЛА МАРКСА»

Роберт Нерсесович Саринян

Аннотация: Статья является аналитическим экскурсом по исследованию О. Агаджаняна «О парадоксах экономического учения Карла Маркса». В частности, речь идет о парадоксах в теории трудовой стоимости, теории прибавочной стоимости, условиях реализации общественного продукта, теории прибыли и цены производства. Доктрина о труде - как единственном источнике создания стоимости, воплощает ряд противоречий в толкованиях потребительской стоимости товара, в неопределенности «общественного необходимого труда», стоимости и цены, в формировании доходов слоев общества, не участвующих в процессе производства. Теория прибавочной стоимости является точкой опоры в учении Маркса, общество разделяет на классовую поляризацию. Его абстракция воспроизводительных процессов предполагает сужение функций общественного труда, игнорируя обслуживающие и духовные сферы, и не учитывая в ВВП часть потребляемых товаров конечного потребления, что не отражает закономерности воспроизводства. А тем более в эпоху современной технологической революции, когда человечество видит в науке ряд реальных средств социального и экономического совершенствования и расширяет рамки нематериальной сферы.

Нить парадоксов продолжается в теории Маркса о прибыли и цене производства.

Маркс пытается объяснить причинно-следственные связи социальной справедливости отношениями собственности, а последние, как замечает О. Агаджанян, являются «производными сложных социально-психологических, культурных, т. е. цивилизационных процессов развития...».

Ключевые слова: трудовая теория стоимости, прибавочная стоимость, общественный продукт, производительный и непроизводительный труд, прибыль и цена производства, обслуживающие и духовные сферы, частная собственность.

REFLECTION OR "AND AGAIN ABOUT THE PARADOXES OF THE ECONOMIC DOCTRINE OF KARL MARX"

Robert Nerses Sarinyan

Abstract: The article is an analytical excursion on the study of H. Aghajanyan and again "About the paradoxes of the economic doctrine of Karl Marx". In particular, we are talking about the labor theory of value, the theory of added value, the conditions for the realization of a social product and the paradoxes of the theory of profit and the price of production. . The doctrine of labor as the only source of production leads to a

number of contradictions in the interpretations of the uncertainty of the consumer value of goods and the cost of "necessary social working time", cost and price, the formation of incomes of layers not involved in the production process, the theory of value added, which is the fulcrum of Marx's doctrine, divides society into class polarization. His abstraction of reproductive processes presupposes a narrowing of the function of general social labor, excluding the spheres of service and spirituality, not including a part of the consumed goods of final consumption in the gross national product, which cannot fully express the laws of reproduction. And more than in the current period of the technological revolution, when the number of real means of social and economic improvement of mankind sees in science and the scope of the intangible sphere is expanding. The thread of paradoxes continues in Marx's theory of profit and cost of production.

Marx tries to explain the causal relationships of social justice by proprietary relations, while the latter, as H. Aghajanyan notes, are "derived from complex socio-psychological, cultural, that is, the processes of civilizational development..."

Keywords: labor theory of value, value added, social product, production and non-production work, profit and price of production, service and spirituality, private property.